

Materialismin hirmuinen profeetta

Anto Leikola

Julien Offray de La Mettrie: *Ihmiskone*. Suom. Tapani Kilpeläinen. 97 s. *niin & näin* -lehden filosofinen julkaisusarja, Tampere 2003.

Lääketieteen tohtori Julien Offray de La Mettrie oli pahamaineinen jo eläessään ja monen mielestä vielä pahamaineisempi kuoltuaan. Huono maine ei kuitenkaan johtunut mistään mitä hän varsinaisesti teki – itse asiassa häntä ilmeisesti pidettiin varsin hyvänä lääkärinä – vaan siitä mitä hän ajatteli ja kirjoitti. Hän kyllä suututti aikanaan niin lääkärit kuin papitkin purevilla pamfleteillaan, mutta hänen varsinainen syntinsä oli kuitenkin johdonmukainen materialismi, jonka hän toi esiin 1747 anonyymisti julkaisemassaan pienessä kirjassa ”Ihmiskone”, *L’homme machine*. Tämä valistusfilosofian klassikko, josta moni on kuullut mutta jonka harvat ovat lukeneet, on nyt yli kaksi ja puoli vuosisataa myöhemmin saatu suomen kielelle. Euroopan klassikkoja, sekä antiikista että myöhemmiltä ajoilta, on muutenkin saatu viime vuosina suomeksi ilahduttavan runsaasti; olisiko tämä oire siitä että meillä aletaan hiljalleen oivaltaa eurooppalaisuuden olevan muutakin ja ennen kaikkea muuta kuin tähtirengaslippujen heiluttelua, brysselinmatkoja, smalltalkia ja kännykkäkauppaa.

Vaikka ”Ihmiskone” herätti aikanaan ja vielä paljon myöhemminkin närkästystä, jopa inhoa, La Mettrieella on ollut 1800-luvulta asti omat harrastajansa ja tutkijansa, meillä ennen kaikkea Joensuun yliopiston historianprofessorina ja monivuotisena rehtorina tunnettu Heikki Kirkinen, joka 1960 julkaisi väitöskirjansa juuri La Mettrien ajattelusta.

La Mettrie on helposti leimattu eräänlaiseksi kuriositeetiksi, ja hänet mainitaan usein ikään kuin varhaisemman ja vaikutusvaltaisemman

maanmiehensä Descartesin ajattelun absurdina huipennuksena. Descartes piti eläimiä koneina mutta jätti ihmiselle sentään aineettoman ja kuolemattoman sielun, jonka yhteyttä ruumiiseen aivojen käpyrauhanen välitti, mutta La Mettrie pani vielä paremmaksi ja selitti ihmisenkin olevan pelkkä kone vailla sielun häivääkään. Hän oli kotoisin Saint-Malosta, Bretagnesta, opiskeli lääketiedettä Pariisissa, Reimsissa ja Leidenissä. Erityisesti Leidenissä hän sai ratkaisevia herätyksiä Herman Boerhaavelta, aikansa ehkä kuuluisimmalta lääketieteen professorilta, joka nosi kunniaan empiirisen ja rationaalisen suhtautumisen sairauksiin ja niiden parantamiseen. La Mettrie työskenteli sitten lääkärinä kotikaupungissaan ja ranskansi useita Boerhaaven teoksia, kunnes 1743 astui armeijan palvelukseen ja alkoi samalla julkaista aikalaisia ärsyttäneitä filosofisia teoksiaan. Hänen ”Mielen luonnonhistoriansa”, *Histoire naturelle de l’âme*, Pariisin parlamentti kielsi, ja kun hän oli 1747 muuttanut Hollantiin pelastuakseen vankilatuomiolta, hänen seuraava kirjansa, *Ihmiskone*, aiheutti tuossa verraten vapaamielisessä maassa protestien myrskyn. Vihdoin hän sai turvapaikan Preussin Fredrik II:n hovista, missä hänestä tuli kuninkaan lääkäri ja tiedeakatemian jäsen, ja hän saattoi jatkaa hämmäntävää kirjoitteluaan.

Pitkään hän ei kuitenkaan päässyt nauttimaan hovielämästä, sillä jo marraskuussa 1751 hän kuoli vain 41 vuoden ikäisenä. Kuoleman syynä oli todennäköisesti suolistotulehdus, mutta pian levisi huhu, että La Mettrie oli tukehtunut ahnehdittuaan ylenmääräisesti pastejaa, ja tätä käytettiin sitten hyväksi selitettäessä, miten Herra oli rankaissut tuota kauheaa ateistia ja materialistia. Kaikkihan tietävät, millainen on ahneen loppu.

La Mettrien maailmankuvaa voisi yksinkertaisesti luonnehtia luonnontutkijan maailmankuvaksi. ”Yksin kokemuksen ja havainnoinnin tulee siis ohjata meitä tässä”, hän huomauttaa, ja kehottaa varmemmaksi vakuudeksi: ”Tarttukaamme siis kokemuksen sauvaan ja jättäkäämme kaikki filosofien turhat mielipiteet historiaan.” La Mettrien havainnot ovat sekä fysiologisia että psykologisia. Hän esittää suuren joukon esimerkkejä siitä, miten elimistön tasapainon häiriöt vaikuttavat tunteisiin ja ajatuksiin, ja vaikka ne joskus tuntuvat koomisilta – esimerkiksi selitettäessä, miten englantilaiset, jotka eivät kypsennä lihaa yhtä hyvin kuin ranskalaiset, ovat enemmän tai vähemmän verenhimoisia – niin valtaosa niistä olisi yhäkin käyttökelpoisia.

La Mettrien tarkastelut tähtäävät siihen, että ruumiista erillinen ”sielu” tai ”henki” on itse asiassa tarpeeton olettamus. Hänen toinen tärkeä alueensa on eläinten käyttäytyminen ja sen vertaaminen ihmisten käyttäytymiseen, ja siinä hän on kutakuinkin uranuurtajan asemassa. Hän jopa esittää ajatuksen, että apinoilla ei ole puhekykyä, koska niiden ääniliemet eivät sovellu puhumiseen, mutta niille voitaisiin kenties opettaa kuuromykkien viittomakieltä, jonka käyttämisessä alankomaalainen J. C. Amman oli 1700-luvun alussa saavuttanut kauliintia tuloksia.

Parin vuosisadan ajan tätä La Mettrien ajatusta pidettiin naurettavana, kunnes sitä ryhdyttiin toteuttamaan, ja tulokset ovat sekä simpansseilla että gorilloilla olleet merkittäviä. La Mettrie siis hyökkää kartesiolaisten käsityksiä vastaan kahdelta suunnalta: yhtäältä hän pyrkii osoittamaan, että erityistä ”sielua” ei tarvita ihmisen selittämiseen, ja toisaalta hän haluaa näyttää, että eläimet eivät suinkaan ole sellaisia ”sieluttomia” koneita kuin Descartes antoi ymmärtää. Järkeä, tunteita ja mielikuvitusta La Mettrie ei suinkaan kiistä ihmiskoneeltaan, päinvastoin, mutta hän myöntää niitä mielellään myös eläinkoneelle.

”Sielu on siis vain turha sana, josta meillä ei ole lainkaan ajatusta, ja jota järkevän hengen ei pidä käyttää kuin nimeämään osa, joka meissä ajattelee. Vähäisimmänkin liikkeen periaatteen myötä liikkuvilla kappaleilla on kaikki, mitä ne tarvitsevat liikkumiseen, tuntemiseen, ajattelemiseen, katumiseen ja sanalla sanoen käyttäytymiseen fyysisessä maailmassa ja siitä riippuvaisessa moraalisisessä maailmassa.”

La Mettrie ei voi eikä haluakaan välttää puhumasta myös moraalista. Hän hyväksyy kyllä omantunnon ja ”luonnollisen lain” käsitteet mutta ei ajattele, että ne olisi jumalallisena määräyksenä annettu meille jostain ylhäältä. ”Se on tuntemus, joka opettaa meille mitä meidän ei pidä tehdä, koska emme haluaisi itsellemme tehtävän niin.” Tämä moraaliperiaate on vanha ja yleinen, mutta se ei ole ihmisen ulkopuolella: ”Näette, ettei luonnollinen laki ole kuin yksityinen tuntemus, joka kuuluu mielikuvitukseen kuten kaikki muutkin tuntemukset, ajattelu niiden joukossa.” Johdonmukaisena seurauksena tästä on myös se, että moraalilla ei tarvitse uskontoa pohjakeen, ja La Mettrien ateismi tai pikemminkin agnostisismi on kirkasta ja rationaalista:

”En pane korkeimman olennon olemassaoloa epäilyksenalaiseksi; minusta näyttää päinvastoin, että suurimmanasteinen todennäköisyys puhuu sen puolesta; mutta koska tämä olemassaolo ei todista tiettyä kulttia sen välttämättömämmäksi kuin jotakin toista, se on teoreettinen totuus, jolla ei käytännössä ole juuri käyttöä: kuten niin monien kokemusten jälkeen voi sanoa, ettei uskonto edellytä tarkkaa nuhteettomuutta, niin samat syyt sallivat ajatella, ettei ateismi sulje nuhteettomuutta pois. ¼ Kuka sitä paitsi tietää, ettei ihmisen olemassaolon syy olisi hänen olemassaolonsa itsessään?”

La Mettrien varjo on ollut pitkä. Charles Darwiniin, joka sattumoisin syntyi juuri sata vuotta La Mettrien jälkeen, 1809, suhtauduttiin torjuvasti ja jopa kauhistuen siksi että hän tuntui asettavan ihmisen apinoiden tasolle – tai nostavan apinat ihmisen tasolle – ja horjuttavan tällä niin yksityisen kuin yhteiskunnallisenkin moraalin perustaa. La Mettrien tekstistä ei kuitenkaan löydy evoluution ideaa ja siten väitettä ihmisten ja eläinten geneettisestä sukulaisuudesta, toisin kuin hänen aikalaiseltaan ja akatemiakollegaltaan Maupertuisilta. Mutta kaukana hän ei ole:

”Mitä oli ihminen ennen sanojen keksimistä ja kielten tuntemista? Lajisensa eläin, jolla oli paljon vähemmän luonnollista vaistoa kuin muilla, joiden kuningas se ei silloin uskonut olevansa, eikä se erottunut apinasta ja muista eläimistä muulla tavalla kuin apinakaan, siis suurempaa arvostelukykä osoittavalla fysonomiallaan.”

Eläinten ja ihmisten rinnastamistakin kauhistavampaa oli kuitenkin La Mettrien materialismi, koska se jos mikä uhkasi moraalin ”luonnollista”, siis hengellistä perustaa. Tänä päivänäkin

”materialismilla” on monen korvissa pelottava kaiku, kuten meilläkin on näkynyt niistä reaktioista, joita eräät materialismiin tukeutuvat luonnontutkijat, kuten Eero Paloheimo ja Kari Enqvist, ovat herättäneet. Olisiko niin että uhka kohdistuu ei vain kuviteltuun moraaliin vaan koko perinnäiseen ja sovinnaiseen yhteiskuntajärjestykseen?

La Mettrien koko tuotanto käsittää lähes kaksikymmentä nimikettä, enimmäkseen lyhyitä tutkielmia tai pamfletteja. Hänen koottuja teoksiaan ei ole koskaan julkaistu kriittisenä laitoksena, ja 1968 painettu Oeuvres philosophiquesin kaksiosainen laitos on suora jäljennös vuoden 1774 painoksesta. Onneksi *Ihmiskoneesta* on olemassa Aram Vartanianin 1960 julkaisema

kriittinen editio, jota myös suomennoksessa on käytetty hyväksi. Suomennos on muuten sujuvaa normaalikieltä, ja ratkaisut eräiden monisyllitteisten termien kohdalla tuntuvat luontevilta; nimistössä olisi kuitenkin voinut noudattaa suurempaa tarkkuutta (”Bacon de Verulam”, ”Stenon” pro Steno), ja muutama lausekin olisi voinut olla vielä hiotumpi. Mutta tällä ei ole merkitystä, sillä La Mettrie on tänään ehkä ajankohtaisempi kuin koskaan, ja hänen saattamisensa suomen kielelle on ylistystä ansaitseva teko.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston oppihistorian emeritusprofessori.